

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 25, Sayı: 43, Ocak-Haziran 2020

İSLÂM HUKUKU SİSTEMATIĞİNE DAİR BİR İNCELEME
(KİTÂBU'N-NİKÂH ÖRNEĞİ)

AN ANALYSIS ON THE SYSTEMATICS OF ISLAMIC LAW: THE CASE OF
KITÂB EN-NIKÂH

Dr. Öğr. Üyesi Bekir KARADAĞ

b.karadag63@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4317-1478

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
Muş/Türkiye

Atıf@ Karadağ, Bekir. "İslâm Hukuku Sistematiğine Dair Bir İnceleme (Kitâbu'n-Nikâh Örneği)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2020): 107-127

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 28 Ekim 2019 / 28 October 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 11 Haziran 2020 / 11 June 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2020 / 15 June 2020
Sayı – Issue : 43
Sayfa / Pages : 107-127
DOI :10.30623/harranilahiyatdergisi.639061

Öz

Bu makale, İslâm hukukunun özgünlüğünü gösteren hususiyetlerden biri olan sistematiğini incelemektedir. Bu konuda farklı tasniflerin bulunduğu nikâh konusu örnek olarak seçilmiştir. Klasik İslâm hukuku eserlerinde nikâh konusu, bazen temel ibadetlerden sonra, cihad ve alışveriş konularından önce yer alırken bazen de temel ibadetler ve cihad konularından sonra fakat alışveriş konularından önce ele alınmıştır. Buna karşın bazen de alışverişle ilgili bütün konulardan sonra yer almıştır. Ayrıca temel ibadetler, cihad, alışverişle ilgili temel konular ve nikâh şeklinde bir tasnifin bulunduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu farklı tasniflerin benimsenmesi, mezhep düzeyinde olduğu gibi fakihlerin kişisel tercihlerinden kaynaklanan bireysel düzeyde de olabilmektedir. Nikâh konusunun klasik fıkıh eserlerinde birbirinden farklı yerlerde zikredilmesinin birçok etkeni bulunmaktadır. Bunların en önemlisi nikâhın ibadet yönünün bulunmasıyla ilgilidir. Bundan başka sosyal hayattaki ihtiyaçlar, sistemsel sebepler ve ilk fıkıh eserlerin etkisi gibi amiller de oldukça etkili olmuştur. Nikâh konusunun İslâm hukuku eserlerinde farklı yerlerde zikredilmesi, bu ilim dalının özgünlüğüne bir zeval getirmemekte aksine özgünlüğünü pekiştirmektedir. Zira İslâm hukukçularının farklı tasnifler benimsemeleri, başka hukuk sistemlerinden etkilenmesi bir yana birbirlerinden bile çok az etkilendiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku Sistematiği, Nikâh, İbâdet, Muâmelât, Cihâd.

Abstract

This article examines the systematics, one of the features that show the authenticity of Islamic law. In this regard, the subject of marriage, which has different classifications, has been chosen as a case study. In classic works of Islamic law, the subject of marriage is sometimes addressed after basic prayers, just before jihad and shopping issues. On the other hand, it sometimes is examined after basic prayers and jihad issues but before shopping issues. However, sometimes it is discussed after all shopping related issues. Also, it should be noted that there is another classification which follows as basic prayers, jihad, basic shopping issues and marriage. These different classifications stem from sectarian issues as well as personal preferences of the jurists. There are many factors that affect the location of marriage subjects in the classical works of fiqh. The most important of these is its association with worship. In addition, the factors such as the needs in social life, systemic reasons and the effects of the first fiqh works have also been very effective. The fact that the subject of marriage is mentioned in different places in the works of Islamic law does not impair the originality of this field of research. On the contrary, it reinforces its originality. The fact

that Islamic jurists adopt different classifications shows that they are slightly affected by each other, let alone being affected by other legal systems.

Keywords: The Systematics of Islamic law, Official Marriage, Prayer, Proceedings, Jihād.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı oryantalistler İslâm hukukunun özgünlüğünü tartışmaya açmışlardır. Bunlardan Sheldon Ames (ö. 1986), I. Goldziher (ö. 1921) ve Joseph Schacht (ö. 1969) gibi oryantalistler, İslâm hukukunun özgün olmadığını; Roma hukuku, Cahiliye hukuku ve Yahudi hukuku gibi yabancı hukuk sistemlerinden etkilendiğini hatta onlardan iktibas edildiğini iddia etmişlerdir. Bu hususta bazı Müslüman ilim adamları da sözü geçen oryantalistlerden etkilenmişlerdir. Buna rağmen Müslüman ilim adamlarının kahir ekseriyeti ile birlikte bazı oryantalistler, İslâm hukukunun orjinal olduğunu ve varlığını hiçbir hukuk sistemine borçlu olmadığını savunmuşlardır.¹

İslâm hukukunun özgün olduğunu iddia edenlerin ileri sürdüğü delillerden biri, bu alanda yazılan eserlerin kendine mahsus tasnifidir. Buna göre İslâm hukukunda takip edilen sistem, ona özgünlüğünü kazandıran bir hususiyet olarak görülmüştür.² Zira Roma hukuku, daha çok “amme hukuku” ve “hususî hukuk” taksimini benimsemiştir. Amme hukukunun içinde esas teşkilat, idare, ceza, muhakeme usûlü, devletler umumi ve umumi amme hukuku gibi bölümler yer alırken, hususî hukukun içinde ise şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku, medeni hukuk, ticaret hukuku ve devletler hususî hukuku gibi hukukun diğer dalları yer almaktadır. İslâm hukuku, Roma-Cermen hukukundaki söz konusu ayırımı yabancı olmamasına rağmen bu sistemi benimsememiş ve onun üzerinden yürümemiştir.³

Bu çalışmada İslâm hukukuna özgünlüğünü kazandırdığı ileri sürülen bir özelliği olan tasnifi/sistematiğine dair bir inceleme yapılacaktır. Bu

¹ Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 49-51; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2012), 77. Ayrıca bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İslâm Fıkhi ve Sünnet*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 16-42; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, çev. Baha Arıkan (İstanbul: Kitabevi, ts.), 11-12.

² Ahmet Yaman-Halîl Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: İFAV, 2012), 74; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2012), 67; Ali Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012), 22.

³ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984), 1: 24-25.

konuda örnek olarak klasik fıkıh eserlerinde farklı tasniflerin bulunduğu nikâh bahsi tercih edilecektir.

1. İslâm Hukuku Eserlerindeki Sistem

İslâm hukuku, usûl-ı fıkıh ve fûrû-ı fıkıh olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Şer'î amelî hükümlerin tafsili delillerden elde edilmesine yarayan yöntem ve kuralları inceleyen ilim, usûl-ı fıkıh olarak isimlendirilmiştir. Bu yöntem ve kurallara göre elde edilen şer'î amelî hükümleri ele alan ilim ise fûrû-ı fıkıh kısmını oluşturmaktadır.⁴

İslâm hukuku⁵ eserlerinde konular, gelişi güzel işlenmemekte belli bir sistem içerisinde ele alınmaktadır. Bu anlamda fikhî mevzular mantıki bir silsile içerisinde sunulmaktadır.⁶ İslâm hukuku eserlerinde konuların işlenmesinde dikey ve yatay olmak üzere iki esaslı bir sistematiğe uyulduğu anlaşılmaktadır. Dikey sistematiği açısından telif edilen fikhî eserlerde müstakil her bir bahis "kitab" başlığı altında incelenmiş, kitapların altında birbiriyle bağlantılı konular "bab" başlıkları altında ele alınmıştır. Bablar da "fasıl" başlıkları altında işlenmiştir.⁷ Bu bağlamda kısa zamanda fıkıh literatürüne sistematik bir görünüm kazandırmış olan dikey tasnif sistemi, ana konuların ve onlarla bağlantılı olan alt konuların alt-üst şeklinde yerleştirilmesi⁸ suretiyle meydana gelmiştir.

Klasik İslâm hukuku eserlerinde yatay açıdan takip edilen usûl ise müstakil her bir konunun peş peşe sıralanmasında takip edilen yöntemdir. Bu bakımdan ibâdetler, evlilik, alışveriş ve ceza bahisleri gibi İslâm hukuku ilminin ana konuları ikili, üçlü ve dörtlü olmak üzere birkaç farklı tasnife göre düzenlenmiştir. Bu bağlamda fûrû-ı fıkıh eserlerinde yer alan konular, en basit düzeyde temel olarak ibâdât ve muamelât olmak üzere ikili bir tasnife

⁴ Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005) 28-32.

⁵ Şer'î amelî hükümleri konu edinen fıkıh ilmi, son dönemlerde İslam hukuku kavramıyla kullanılmaktadır. Fakat İslam hukuku kavramının ibadetleri kapsamadığı, fıkıh kavramının ihtiva ettiği uhrevi yaptırımları barındırmadığı, fikhî diğer beşeri hukuklara indirmediği vb. birçok yönden tenkit edildiği görülmektedir. Bk. Kemal Yıldız, "Fıkıh İlmi/İslam Hukuk Tarihi, Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7(2006), 372-375. Bu ayrımın farkında olarak yaygınlığından dolayı bu çalışmada İslam hukuku kavramı kullanılmıştır.

⁶ Bk. Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 71.

⁷ Bk. Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri I* (Konya: Ensar Yayıncılık, 2005), 30; Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 74.

⁸ Bilal Aybakan, "Fûrû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2006/2), 6.

tabi tutulmuştur.⁹ Ayrıca ibâdât, muamelât ve ukûbât olmak üzere üçlü bir tasnif de yapılmıştır. Fakat alışılmış ve genel kabul gören tertib, genelde dörtlü tasnif olan ibâdât, münâkehât/müfârakât, muamelât ve ukûbât şeklindedir.¹⁰ Klasik fıkıh eserlerindeki yatay sıralamada Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin kayda değer sistemler geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Hanefîler, konuları ele alırken ibâdât, muamelat ve ukûbât tarzında üçlü bir sistem benimserken; Şâfiîler ise ibâdât, muamelat, münâkehât ve cinâyât olmak üzere dörtlü, bir sistem benimsemişlerdir. Bu konuda Hanbelîler ve Mâlikîlerin, Şâfiîlerin sistemini benimseyip kullandıkları ileri sürülmüştür.¹¹

Modern dönemde telif edilen İslâm hukuku eserlerinde, klasik eserlerde takip edilen tertipte bazı değişikliklere gidilmiş ve kısmen de olsa farklı bir sistem benimsenmiştir. Bu eserlerdeki fikhî konular; ibâdetler, ahvâl-ı şahsiye (şahıs, aile), muamelât, ahkâm-ı sultâniye ve siyaset-i şer'îye, siyer (devlet umumi ve kısmen hususi hukuku) ve âdâb sıralamasına göre işlenmeye başlanmıştır. Bu farklılığının en önemli sebebinin modern hukuk sistematığının son dönem İslâm hukuku eserlerindeki etkisi olduğu ifade edilmektedir.¹² Bunun yanında İslâm hukuku alanında telif edilen eserlerden¹³ kiminin alfabetik sıralamaya göre tertip edildiği görülmektedir. Konuların Hanefî, Şâfiî veya Hanbelî mezhebine göre tertip edilmesinden dolayı yapılacak tenkide engel olacağı için müteahhirûndan bazı isimler, ansiklopedilerde takip edilen bu yöntemin en iyisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁴

Klasik İslâm hukuku eserlerinde ibadet konuları ilk başta yer almasına rağmen, bu hususun bütün ibadet konuları için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira tahâret, namaz, oruç, zekât ve hac gibi konular, temel ibadetler kabul edildiği için eserlerin hemen başında ele alınmaktadır. Gördüğümüz kadarıyla bütün fıkıh eserleri bu hususta aynı sistemi takip etmişlerdir. Bunun yanında fer'î ibadetler denebilecek kurban, yemin ve adaklar, haramlar ve helaller gibi konular ise mezheplere ve müelliflerin

⁹ Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematığı Üzerine", 8.

¹⁰ Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, 30; Yıldız Demir-Ahmet M. Peşe, "İslâm Hukuk Sistematığı ve Literatürü", *İslâm Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 107.

¹¹ Edîb Fâyiz ez-Zamûr, "Taksîmu mevdûati'l-fıkhi ve tertîbuha fî kütübî'l-mezâhibi'l-erbaati", *Mecelletu'l-ulûmi's-şer'iyye ve'l-lügati'l-Arabiyye* 5(1439/2018), 175-181.

¹² Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, 30.

¹³ Bu bağlamda Kuveyt Evkâf ve Din İşleri Bakanlığı nezdinde hazırlanmış olan *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* adlı fıkıh ansiklopedisi örnek olarak verilebilir.

¹⁴ Muhammed b. Salih Useymîn, *eş-Şerhu'l-mumtî' ala Zâdi'l-müstanka'* (b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422-1428), 8: 92.

şahsi tercihlerine göre farklı tasniflere tabi tutulmuştur.¹⁵ İbadet konularının en başta yer alması, insanın yaratılma gayesi olmasından kaynaklanmaktadır. Bir ibadet olmayan tahâretin namazdan önce gelmesinin sebebi ise namazın şartı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶

İbadetlerin aksine nikâh, muâmelât ve ukûbât konuları ise yine söz konusu tercihlere bağlı olarak farklı yerlerde tasnif edilmiştir. Fakat İslâm hukuku eserlerindeki bahse medar olan sıralamanın rastgele/gelişigüzel yapıldığı anlaşılmamalıdır. Zira bu tasnif ve tertibin belli bir sistematiğe göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Konuların nasıl bir düzen içinde ele alındığı hususu, şarihler tarafından bazen “*vechu'l-münâsebet*” gibi bir başlık açılarak mantıki bir tutarlılıkla izah edilmeye çalışılmıştır.

2. “Kitâbu'n-Nikâh”ın İslâm Hukuku Literatüründeki Yeri

İslâm hukuku eserlerinde nikâh kitabının yerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu farklılık genelde mezhep düzeyinde meydana gelmiş olmasına rağmen bazen herhangi bir mezhebe müntesip fakih, mezhebinden farklı bir tasnif de benimsemiştir. Tüm bu farklılıkları göz önünde bulundurarak nikâh konusunun İslâm hukuku eserlerinde dört muhtelif tertipte yer aldığını söylemek mümkündür.

2. 1. İbadet Konularından Sonra Cihad ve Muâmelât Konularından Önce Ele Alanlar

Hanefî fıkıh eserlerinin çoğunda evlilikle ilgili mevzular, temel ibadet konularından sonra; cihad ve muamelat bahislerinden önce ele alınmaktadır.¹⁷ Buna karşın bu hususta farklı iki telif geleneğinin benimsendiği görülmektedir. Bunların birincisinde nikâh bahsi, ibadet konularının hemen ardından gelmektedir. Örneğin *el-Hidâye*'nin metni *el-Bidâye* ile bu konuda onu takip eden muhtasarlarda ibadet bahislerinin peşinden öncelikle “nikâh” konusu ele alınmıştır.¹⁸

İkincisinde ise nikâh mevzusu; ibadet, alışveriş ve onunla alâkalı diğer konulardan sonra gelmektedir. Mesela, Hanefî mezhebinde kendinden sonraki birçok esere kaynaklık eden Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve onun iç

¹⁵ Ferhat Koca, *İslam İbadet Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 51.

¹⁶ Useymin, *eş-Şerhu'l-mumtî*, 8: 91.

¹⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 4: 192; Ebü'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtetî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 1: 185.

¹⁸ Orhan Ençakar, “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü'l-Kerhî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2017): 12.

tasnifini esas kabul eden diğer muhtasar eserlerde bu sistem takip edilmiştir.¹⁹

Hanefî klasik fıkıh kitaplarındaki bu tertib farklılığına rağmen söz konusu eserlerin çoğunda “*Tahâret*”, “*Salât*”, “*Zekât*”, “*Savm*” ve “*Hac*” gibi temel ibadetlerden sonra “*Nikâh*” konusunun ele alındığını söylemek mümkündür. Zira Hanefî fukahâsı, fıkıh eserlerin iç tertibinde daha çok İmam Muhammed’in *el-Câmiu’s-sagîr’ine* riayet etmişlerdir.²⁰ Örneğin Hanefî fıkının en çok ilgi gören eserlerinden *el-Hidâye*’nin müellifi Mergînânî, *Bidâyetü’l-mübtedî* adlı muhtasarını İmam Muhammed’in *el-Câmiu’s-sagîr* ile Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ını bir araya getirerek telif etmesine rağmen *el-Câmiu’s-sagîr’in* tertibini esas almıştır.²¹ Buna karşın tali ibadet konularından sayılabilecek “*Zebâih*”, “*Udhiye*”, “*Kerâhiye*”, “*Eşribe*”, “*Sayd*”, gibi konular ise muâmelât konularından sonra ele alınmıştır. Bu husus, Serahsî’nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*, Mergînânî’nin (ö. 593/1197) *Hidâye* adlı eserlerinde açıkça görülmektedir.²² Ayrıca *el-Vikâye*, *en-Nukâye*, *Kenzü’d-dekâik*, *Tenvîrü’l-ebâr* ve *Mülteka’l-ebhur* gibi eserlerde de *Câmiu’s-sagîr’in* iç tertibi esas alınarak önce nikâh ile başlayan münâkehat konuları işlenmektedir.²³

Bunun yanında Tahâvî, Kerhî, Kudûrî, Mevsilî ve İbnü’s-Sââtî’nin takip ettiği ikinci sistemde ise ibadet konularından sonra, öncelikle alışveriş ile başlayan muâmelât konuları ele alınmış ve nikâh konuları sonraya bırakılmıştır. Öncekinden farklı olan bu sistemde İmam Muhammed’in başka bir eseri olan *el-Asl’ı* esas alındığı iddia edilmiştir.²⁴ Fakat kanaatimizce bu husus tartışılabilir bir durumdur. Zira İmam Muhammed’in

¹⁹ Ençakar, “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü’l-Kerhî”, 12; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasar*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed ‘Uveyze (b.y.: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997), 145.

²⁰ Ençakar, “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü’l-Kerhî”, 13.

²¹ Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî, *Keşfuz-zünûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabî, ts.),1: 227.

²² Bk. Serahsî, *Mebsût*, 4: 192; Mergînânî, *Hidâye*, 1: 185.

²³ Ençakar, “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü’l-Kerhî”, 13. Genel itibarıyla Hanefî yöntemi diyebileceğimiz nikâhın temel ibadet konularından ele alındığı metot, bazı hadis eserlerinde de kullanılmıştır. Örneğin İbn Ebî Şeybe, *Musannef*’inde bu yöntemi izlemiştir. Bk. Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-Musannef fi’l-ehâdîs ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 3: 453.

²⁴ Ençakar, “Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü’l-Kerhî”, 13.

sözü edilen eseri fıkhi konuların tümünü kapsamayan bir kitap olup²⁵, onun iç tasnif açısından örnek alınması oldukça güçtür. Bunun yanında aşağıda ele alınacağı üzere burada başka hususların da etkili olması muhtemeldir. Örneğin hayatının ilk yıllarında Şâfiî mezhebine müntesip olup sonradan Hanefî mezhebini benimseyen Tahâvî, *Muhtasar*'ında bütün muâmelât konularını işledikten sonra "*Nikâh*" konularına yer vermesi,²⁶ Şâfiî sisteminden etkilenmiş olabileceğini göstermektedir.

Bu sisteme yakın olmakla beraber biraz farklı bir yöntem benimseyen Semerkandî ise *Tuhfetü'l-fukahâ*'da sadece "*Kitâbu'l-buyû*" konusunu işleyip diğer muâmelât bahislerine yer vermeden "*Nikâh*" mevzusuna geçmektedir.²⁷ *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın şerhi *Bedâi'ü's-sanâi'*'de ise "*Nikâh*" ve "*Talâk*" konularının arasına "*Eymân*" mevzusu ilave edilmiştir.²⁸

2. 2. İbadet ve Cihad Konularından Sonra Muâmelâttan Önce Ele Alanlar

Mâlikî fıkıh eserlerinde nikâh konusu "*ibadet*" ve "*cihad*" konularından sonra ele alınmaktadır. Bunun yanında temel ibadet konularından sayılamayacak olan "*eymân*", "*nuzur*", "*dahâyâ*", "*zebâih*", "*sayd*", "*akâka*" ve "*eti'me-eşribe*" gibi konular da nikâh ve ona ilişkin mevzulardan önce ele alınmaktadır. Bu sistemde muâmelât konuları, nikâh konusundan sonraya bırakılmıştır. Önemli Mâlikî fakihi Sahnûn'un (ö. 240/854), *Müdevvne*'si, Bağdat Mâlikî fakihlerinden biri olan İbnu'l-Cellâb'ın (ö. 378/988-89), *Tefrî* adlı eseri ve müteahhirûn dönem temel metinlerden biri olan Halil b. İshak'ın (ö. 776/1374) *Muhtasar-ı Halîl* adlı eserlerinde bu husus açıkça görülmektedir.²⁹ Mâlikî fakihlerinden Hattâb, Mâlikî fıkıh sistematiğinde nikâh konularının yeri için şöyle demektedir: "*Halil'in takip ettiği yöntem, müteahhirûn Mâlikîlerin yoludur. Onlar nikâh*

²⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Farkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 4: 256, 390, 10: 180.

²⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısrî et-Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1370), 169.

²⁷ Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukâha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 2: 117.

²⁸ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 2: 228, 3: 88.

²⁹ Bk. Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî Sahnûn, *Müdevvne* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2: 98; Ebü'l-Kâsım Abdullah b. el-Hüseyn İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrî*, thk. Seyyid Kesrevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 1: 112; Ebü'l-Mevvedde Ziyaeddin Halil b. İshak b. Musa Cündî, *Muhtasar-ı Halîl* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005), 96. Buna karşın Mâlikî ilk eserlerinden olan *Müdevvne*'de sistemin tam oturmadığını, zira talâk konusunu nikâhtan önce ele aldığını da ifade etmemiz gerekiyor.

ve tevâbilerini ikinci çeyrekte, bey` ve tevâbilerini üçüncü çeyrekte ele alırlar.”³⁰

2. 3. İbadet ve Muâmelât Konularından Sonra Ele Alanlar

Genelde Şâfiî fakihlerin izlediği bu metoda göre “Nikâh” konusu ibadet ve muâmelât mevzularından sonra ele alınmıştır. Müzenî'nin *Muhtasar*, Şîrâzî'nin *Mühezzeb* ve Nevevî'nin *Minhâc* adlı eserleri başta olmak üzere Şâfiî fıkıh eserlerinin hemen hepsinde bu yöntem kullanılmıştır.³¹ Şâfiî sistemi diyebileceğimiz bu yöntemi bazı Hanbelî fakihler de kullanmışlardır. Örneğin Hanbelî mezhebindeki ilk eserlerden olan Hırakî'nin *el-Muhtasar* adlı eserinde nikâh konusu, muâmelât bahislerinden sonra işlenmektedir.³² Dahası Şâfiîlerin söz konusu sistemi, bazı Hanefî fakihlerini de etkilemiş gibi görünmektedir. Örneğin yukarıda da belirttiğimiz üzere önceleri Şâfiî iken sonradan Hanefî mezhebini benimseyen Tahâvî, *Muhtasar*'ında bütün muâmelât konularını işledikten sonra nikâh bölümüne yer vermiştir. Nitekim Kâtip Çelebi, bu eserinin tertibinin Müzenî'nin *Muhtasar*'ının tertibi gibi olduğunu söylemektedir.³³ Yine Hanefî mezhebinde kendinden sonraki birçok esere kaynaklık eden Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukâha*³⁴ gibi eserlerin Tahâvî'nin *Muhtasar*'ından ve bunun üzerinden Müzenî'nin *Muhtasar*'ından etkilendiği yönünde bazı görüşler bulunmaktadır.³⁵ Tahâvî'nin Şâfiî sistematîğinden etkilenmesi, makul düzeyde karşılanabilecek bir husus iken

³⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruayni el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 3: 393. Osmanlı döneminin önemli Hanefî fakihlerinden Molla Hüsrev'in de eserini Mâlikî sistemine göre telif edildiği görülmektedir. Bk. Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürrü'l- hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm* (b.y: Dâru Kütübî'l-Arabi, ts.)

³¹ Bk. Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ b. İsmail el-Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî fi fûrû'î's-Şâfiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990/1410), 263; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed Ebû Şücâ' el-İsfahânî, *Metnu Ebî Şücâ' (el-Gâye ve't-takrîb)* (b.y.: 'Âlemu'l-Kütüb, ts.), 30; Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî* (b.y.: Daru'l-Kütüb-il-miyye, ts.), 2: 423; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn fi'l-fıkh*, thk. İvaz Kâsım Ahmed İvaz (b.y: Dâru'l-Fikr, 1425/2005), 204.

³² Ebû'l-Kasım Ömer b. Hüseyin b. Abdullah el-Hırakî, *Metnu'l-Hırakî (el-Muhtasar fi'l-fıkh)* (b.y.: Dâru's-Sahâbe, 1413/1993), 99.

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, 2: 1637

³⁴ Bu eserin Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını esas almasıyla ilgili bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, 1: 172.

³⁵ Abdurrahman Bulut, “Muhtasaru't-Tahâvî'nin Hanefî Mezhebi Tarihindeki Yerine Müellifin Tercihlerinin Etkisi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 43-44

Kudûrî ve Semerkandî gibi diğer fakihler hakkında böyle bir iddiaya ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

2. 4. Cihad ve Alışveriş Konularından Sonra Ele Alanlar

Genelde Hanbelî mezhebinde takip edilen bu sisteme göre öncelikle temel ibadet konuları olan namaz, oruç, zekât ve hac sonra cihad, ardından alışveriş konuları ve en son nikâh ile ilgili meseleler ele alınmaktadır. Örneğin Kelvezânî (ö.510/1116) *el-Hidâye* adlı eserinde böyle bir sistem takip etmiştir.³⁶ Dahası modern dönem Hanbelî ulemasından olan İbn Useymin'e göre, Hanbelî fakihler, tasniflerine ibadetlerle başlarlar. Daha sonra muâmelât, nikâh, suçlarla ilgili konular ve en son yargı ile ilgili bahislerle devam ederler. İbn Useymin'e göre cihad konusunun ibadetlerden hemen sonra gelmesinin sebebi, cihadın intikamdan daha çok ibadet olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷

Hanbelî fakihlerinin takip ettikleri sistem, bu olmasına rağmen bireysel düzeyde bazı farklılıkların olduğu da müşahede edilmektedir. Örneğin, Hanbelî mezhebinin önemli kaynaklarından olan İbn Kudâme *el-Muğnî*'sinde buyû'-nikâh-cihâd sıralamasına uyarak bu anlamda farklı bir tasnif benimsemiştir.³⁸ Buna göre İbn Kudâme'nin eserinde söz konusu sistemi takip etmesi, metin kitap olan Hırâkî'nin *el-Muhatasar*'ından kaynaklanmaktadır. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hırâkî *Muhtasar*'ında bu sistemi benimsemiştir.³⁹

3. İslâm Hukuku Sistematiğini Etkileyen Unsurlar

Nikâh konusunun İslâm hukuku eserlerindeki yerini incelerken esas alınan eserlerin birtakım farklılıklar barındırdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu metinler üzerine yazılan şerhler incelendiğinde yatay açıdan tertib farklılığının birçok sebebinin olduğu görülmektedir. Fakat söz konusu sebeplerin şarihlerin yorumlarına göre farklılık arz ettiğini de ifade etmemiz gerekmektedir. Zira bir metinde bulunan herhangi bir konunun tertipteki sırası hakkında şarihlerin birbirinden farklı yorumlar serdettiği görülmektedir.

³⁶ Bk. Mahfûz b. Ahmed İbnu'l-Hasan ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî, *el-Hidâye*, thk. Abdullatif Hamîm- Mahir Yâsîn el-Fahl (b.y.: Müessesetü Garâse, 1425/2004), 202, 228, 307.

³⁷ İbn Useymin, *eş-Şerhu'l-mumtî*, 8: 91

³⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'îlî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 3: 480, 7: 3, 9: 196

³⁹ Hırâkî, *Metnu'l-Hırakî*, 99, 138.

3. 1. Nikâhın İbadet Yönü

İslam hukuku eserlerinde temel ibadet konularının ilk başlarda yer aldığını ve bu sıralamada görüş birliği olduğunu belirtmiştik. Zira buradaki dayanak, ibadetler hakkındaki ayet ve hadislerdir. Örneğin, *Muhtasar-ı Kudûrî şarihi Meydânî*, söz konusu tasnifi şu şekilde izah etmektedir: “İbadetler, öneminden dolayı diğerlerine (muâmelât, ukûbât) takdim edilmiştir. Çünkü insan ve cinler ancak ibadet için yaratılmışlardır. Namaz da dinin direği olduğu için diğerlerine takdim edilmiştir. Taharet ise namazın anahtarı ve çok tekrar ettiği için namaza takdim edilmiştir...”⁴⁰ Bunun yanında ibadetler arasındaki önceliğin de naslara dayandırıldığı görülmektedir. Örneğin yine Meydânî, zekât konusunun oruçtan önce ele alınmasını ayetler ve hadislerde zekâtın namazdan hemen sonra gelmesine;⁴¹ temel ibadetlerden olan haccın en son zikredilmesini ise “İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir” hadisindeki tertibe bağlamaktadır.⁴²

Fakat bu görüş birliğinin temel ibadet konuları hususunda olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Zira fer’î ibadet konularının her mezhebin sistematiğinde farklı yerlerde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda fer’î ibadet konularının değişik yerlerde işlenmesinin sebebi, birbirinden farklı şekillerde tezahür etmektedir. Örneğin Mâlikîler cihad dâhil bütün fer’î ibadetleri de alışveriş konularından önce ele almaktadırlar. Adevî, cihadın udhiyeden sonra ele alınmasını mücahidin amacına binaen ibadet konularına mülhak olduğunu ifade eder. Aynı müellif, Şâfiîlere göre cihadın “küfürlerinden dolayı kâfirler üzerine cinayet” olduğu için cinayet konusuna mülhak olduğunu belirtir.⁴³

Nikâh kitabının İslâm hukuku eserlerindeki yerini etkileyen önemli hususların başında evliliğin ibadet yönünün bulunup bulunmamasıyla ilgili tutumun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda gördüğümüz kadarıyla nikâhın ibadî yönünün olup olmadığı konusunda iki temel görüş bulunmaktadır.

3. 1. 1. Nikâhın İbadet Yönünün Olduğunu Kabul Edenler

Aralarında bazı Şâfiî fakihlerin de bulunduğu cumhur, nikâhın ibadet yönünün olduğunu düşünmektedir. Cumhura göre evlenip yuva kurmak ve

⁴⁰ Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dimaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2014), 1: 30-31.

⁴¹ Meydânî, *Lübâb*, 1: 136.

⁴² Meydânî, *Lübâb*, 1: 163.

⁴³ Ali b. Ahmed b. Mükerrremillah es-Sa'îdî el-'Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevi ala Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 2: 3.

aile sorumluluğunu üstlenip topluma yararlı çocuklar yetiştirmek, Allah'ın hoşnut olduğu işlerden olduğu için geniş anlamıyla ibadet kapsamındadır. Dahası evlenmenin sevabı, nafil ibadetlerle meşgul olmak için bekâr kalmanın sevabına nisbetle daha üstündür. Bu fakihlerin görüşlerini desteklemek için bazı argümanlar geliştirdikleri görülmektedir. Buna göre nikâhın Müslüman ve gayri müslimler için geçerli olması, dünyadaki kamu düzeniyle ilgili bir hükümdür. Nitekim yol ve köprü yaptırmak gibi hayır işleri, Müslüman bireyler açısından bir yönüyle dünya hayatının dirliğiyle alakalı iken bir yönüyle de ibadet niteliğindedir; hâlbuki gayri müslim için bunlar ibadet sayılmamaktadır.⁴⁴ Nikâhın ibadet olmamasına dair hem İbn Nüceym hem de Haskeff'nin görüşlerine itiraz eden İbn Abidin'e göre nikâhın dünyada ibadet olması, Müslümanların çoğalmasına sebep teşkil etmesi ve nefsi haramdan koruması sebebiyledir.⁴⁵

Şunu da burada ifade etmemiz gerekir ki; Hanefiler nikâhın salt bir ibadet olduğunu düşünmüyorlar. Onlara göre nikâhın muâmelât yönü olduğu gibi ibadet yönü de bulunmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla nikâh iki yönlü bir konudur. Nikâhın ibadet yönünün olduğunu daha önce izah ettik. Nikâhın muâmelât yönünün olması ise nikâhın bir akitle kurulmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre nikâh, taraflardan bir kişinin icabı ile diğerinin kabulünün bir araya gelmesinden ibaret bir akittir. Yahut iki kişiyi temsil eden bir kişinin icap ve kabulü yerine geçen sözüdür.⁴⁷ Fakat Hanefiler nikâhın, alışveriş konularından daha çok ibadet konularına yakın olduğunu düşünürler.⁴⁸ İbn Abidin, bu hususu oldukça sarıh bir şekilde dile getirmektedir. Ona göre nikâh; namaz, oruç, zekât ve hac olan dört temel ibadete oldukça yakındır. Zeylâî de *Kenzu'd-dekâik* adlı eserinde insan

⁴⁴ Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 113. Son dönem Hanefi fakihlerinden Ömer Nasuhi Bilmen, ibadetler dışındaki konuları ele aldığı "*Hukuk-ı İslamiye ve İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu* adlı eserinde nikâh konusunu ele alması onun bu konuyu muâmelâttan saydığını göstermektedir. Bunun yanında söz konusu eserin mukaddimesinde nikâhın ibadet ve taate müteallik meseleler kabilinden olduğunu ifade etmektedir. Buna göre nikâh konuları muâmelâttan sayılmasına karşın ibadet yönü de vardır. Ömer Nasuhi Bilmen, "*Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye*" *Kamusu*, (İstanbul: Enes Karmaşık Yayınları, ts.), 2: 3.

⁴⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr ala Dürrü'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992) 3: 3.

⁴⁶ Bk. İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 3.

⁴⁷ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 3.

⁴⁸ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3: 184.

neslinin devam etmesinden dolayı nikâhın ibadetlerin devamı olduğunu belirtir. Çünkü ona göre nikâh, ibadetlere daha yakındır.⁴⁹

Bunun da ötesinde Hanefîlere göre nikâhın ibadet yönünün baskın olması bir yana, nafîle ibadetlerden dahi öncelikli olduğu kabul edilmiştir. Öyle ki Zeylâ'î, Hanefîlere göre nikâhla meşgul olmanın nafîle ibadetlerle meşgul olmadan evla olduğunu ifade eder. Çünkü evlilikten yüz çevirenlerin tehdit edildiği ve evlenmenin teşvik edildiği rivayetler bulunmaktadır.⁵⁰ Hatta İbn Abidin'in naklettiğine göre âlimler, kişinin evlenmesinin kendini nafîle ibadetlere vermesinden daha efdal olduğunu düşünürler. Buna göre kişinin nikâhla ve nikâhın temin ettiği gayelerden olan nefsi haramdan korumak ve çocuk yetiştirmeyle meşgul olmak nafîle ibadetten daha hayırlıdır.⁵¹

Hanefîlerin nikâhın ibadet yönüyle ilgili anlayışlarının fıkıh eserlerinin tasnifini etkilediği anlaşılmaktadır. Mesela Haddâdî, Kudûrî'nin *Muhtasar'ı* üzerindeki şerhinde nikâh konusunun muâmelât konularından önce alınmasını nikâhın ibadet yönüne bağlamaktadır. Ona göre *Hidâye* sahibi ve diğer bazı musanniflerin nikâhı beyden önce ele almaları nikâhın ibadet olmasından kaynaklanmaktadır.⁵²

Nikâhın ibadet yönünün olması, Hanefî fakihlerin çoğunda olduğu gibi Mâlikî fakihlerin de telif ettiği fıkıh eserlerinin tasnifini etkilemiştir. Fakat Hanefîler ile Mâlikîler arasında nikâh ve cihad konularının birbirine göre takdim tehiri hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefîler, nikâh konusunu cihada öncelerken Mâlikîler cihad konusunu nikâha öncelerler. Zira daha önce geçtiği gibi Hanefîler, nikâh konusunu muâmelât konularından önce ele aldıkları gibi cihad konusundan da önce ele alırlar. Nikâhın ibadet yönünün olduğunu düşünen Mâlikî fakihler ise nikâh konusunu temel ibadetler, cihad ve tali ibadetler konularından sonra ele alırlar. Buna göre Mâlikîlerin sistemine göre telif edilen eserlerde dikkat çeken husus, nikâhın bütün ibadet konularından sonra muâmelât konularından önce ele alınmasıdır. Dolayısıyla ibadet konularının önce ele alınması onların zihinlerinde var olan bir sistemin olduğunu göstermektedir. İbadet konuları, ibadet alanına girmeyen muâmelât alanı arasında nikâh konularının bulunması onlara göre de nikâhın ibâdi yönünün olduğunu zımni

⁴⁹ Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylâ'î, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik* (b.y.: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 2: 94

⁵⁰ Zeylâ'î, *Tebyîn*, 2: 94.

⁵¹ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 3.

⁵² Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kudûrî* (b.y.: Matbaatu'l-Hayriyye, 1322), 1: 183.

göstergesidir. Öte yandan Ebu Zeyd el-Kayrevânî'nin *Risâle*'sinin başında akaid konularını ele alması⁵³ onun zihninde iman, ibadet ve muâmelât sıralamasının bulunduğunu ve eserini bu sisteme göre telif ettiğini ortaya koymaktadır.

Zeyla'î'ye göre nikâh, Müslümanların ve İslâm'ın varlığının sebebi olmak üzere iki fazilete şamildir. Cihad ise sadece İslâm'ın var olmasının sebebidir. Ona göre nikâhın aynı zamanda iki dünyanın maslahatlarının intizamına dair bir fazileti daha vardır. Ayrıca Zeyla'î'ye göre nikâhta şer'i, akli ve tabii bütün nedenler birleşmiştir.⁵⁴

İbn Abidin'e göre her ne kadar nikâh ve cihad, İslâm'ın ve Müslümanların varlık sebebi olsalar da nikâh cihada takdim edilmiştir. Zira Müslümanların sayısının nikâhla artması savaşla meydana gelen artışından kat be kat fazladır. Öte yandan cihad esnasında genelde ölüm ve zimmetin hâsıl olması gibi durumlar bulunmaktadır.⁵⁵

3. 1. 2. Nikâhın İbadet Yönünü Kabul Etmeyenler

Şâfiî fakihlerin çoğuna göre nikâh ibadetlerden değildir.⁵⁶ Bu fakihler, ibadetin Allah için yapılan bir amel olduğunu, cinsel isteklerin teskinini sağlayan evlenmenin ise alım satım gibi dünyaya ait bir iş olduğunu dolayısıyla nikâhın ibadet yönünün bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.⁵⁷ Bu fakihler görüşlerini temellendirmek için bazı deliller serdetmektedirler. Onlara göre söz konusu görüşün delili, kâfirin evliliğinin de sahih olmasıdır. Şayet evlenme ibadet olsaydı, kâfirin evliliği sahih olmazdı.⁵⁸ Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap bir kadınla evlenmesinin caiz olması ve gayri müslim bir kişinin Müslüman olması halinde nikâhının geçerli sayılması, bu görüşü destekleyen deliller arasında zikredilmektedir.⁵⁹ Bu fakihlere göre evlilikten maksat nefsin şehvetini gidermektir. Oysa ibadet ile meşgul olmak Allah için amel etmektir. Allah için amel etmek ise nefis için çalışmaktan daha

⁵³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-Kayrevânî İbn Ebû Zeyd, *Metnü'r-Risâle*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5.

⁵⁴ Zeyla'î, *Tebyîn*, 2: 94.

⁵⁵ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 3: 3.

⁵⁶ Bk. Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed b. Selame el-Kalyûbî, *Hâşiye ala Şerhi'l-Minhâci't-tâlibîn*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3: 207; Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb ala Şerhi'l-Hatîb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3: 360

⁵⁷ Atar, "Nikâh", 33: 113.

⁵⁸ Şemseddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1415/1995), 4: 205.

⁵⁹ Atar, "Nikâh", 33: 113.

faziletlidir. Bundan dolayı zinaya düşme korkusu yok ise nafile ibadetle meşgul olmak nikâh ile meşgul olmaktan daha faziletlidir. Çünkü nikâh, ibadetlerin seviyesine çıkamaz; bilakis nikâh ibadetlerden daha düşük bir derecededir.⁶⁰ Bunun yanında Şâfiî kaynaklarda Kur'an'da bekâr olan Yahya (a.s.)'ın övülmesi⁶¹ de delil olarak kullanılmaktadır.⁶² Öte yandan nikâhın yargı alanına girmesi, bu konunun muâmelât alanına dahil olduğunun başka bir göstergesi olarak zikredilmektedir.⁶³

Buna karşın bazı Şâfiî fakihlerin nikâhın ibadet olduğu yönünde görüş sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda Nevevî, nikâhın ibadet olmadığını tasrih etmektedir.⁶⁴ Şirbînî'ye göre Nevevî'nin nikâhın ibadet olmadığı yönünde ileri sürdüğü görüş merduttur. Zira evlilik aslında ibadet olarak kabul edilmekle birlikte kâfirin evliliğinin sahih kabul edilmesinin sebebi, onun dünyanın imar edilmesine katkıda bulunmasıdır. Bu yönüyle evlilik, mescit ve camilerin imar edilmesi ve kölelerin azat edilmesine benzetilmektedir. Bu fiiller, bir Müslüman tarafından yapıldığında ibadet olarak kabul edilirken aynı şey bir kâfir tarafından yapıldığında ise ibadet olarak kabul edilmez. Nitekim Hz. Peygamber'in evlenmeyi emretmiş olması da evliliğin ibadet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla neyin ibadet olduğu ancak şeriatından öğrenilir.⁶⁵ Dahası, Nevevî'nin ifâf ve çocuk sahibi olma gibi bir amaçla yapılan evliliği ibadet kabul ettiği zikredilmektedir.⁶⁶ Bunun yanında Şâfiî fakihlerin çoğunun nikâhın ibadet olduğunu kabul ettikleri, hatta bunun mezhep görüşü olduğunu ifade eden başka bir görüş de bulunmaktadır.⁶⁷

⁶⁰ Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1368/1948), 25; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe ve dğr. (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 9: 32.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/39.

⁶² Ebû'l-Bekâ Kemâleddîn Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*, thk. Lecnetun İlmiyye (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004), 7: 11.

⁶³ Hasan Hacak, "İslam Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri", *İslam Hukukuna Giriş* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 159. 154-180,

⁶⁴ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 4: 205.

⁶⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4: 205.

⁶⁶ Bk. Kalyûbî, *Hâşiye ala Şerhi'l-Minhâci't-tâlibîn*, 3: 207; Büceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb*, 3: 360. Mâverdî'nin de aynı şekilde düşündüğü ifade edilmektedir. Bk. Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, "Nikâh", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Tab'u'l-Vizâre, 1423/2002), 41: 217.

⁶⁷ Bk. Vizâretü'l-Evkâf, "Nikâh", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, 41: 217

3. 2. Bireysel ve Sosyal İhtiyaçlar

Fakih, bazen bireysel veya toplumsal açıdan kendisine daha çok ihtiyaç duyulan bir konuyu daha az ihtiyaç duyulan bir mevzudan önce ele alabilir. Nitekim Haddâdî, Kudûrî'nin alışveriş konularını ibadetlerden hemen sonra ele almasını insanların söz konusu muameleye olan ihtiyacını gözeterik izah eder. Ona göre musannifin alışveriş konusunu ibadetlerden hemen sonra ele alıp nikâh konusunu sonraya bırakması, insanların alışverişe olan ihtiyaçları nikâha olan ihtiyacından daha genel olmasındandır. Zira alışveriş; küçük, büyük, kadın, erkek herkes için gereklidir. Ayrıca alışverişin devamlılığı nikâhın devamlılığından daha kuvvetlidir. Çünkü alışveriş ile vücudun esas olan maişet sağlanmış olur.⁶⁸

Haddâdî'nin daha önce *Hidâye* sahibi ve diğer bazı musanniflerin nikâhı alışveriş konularından önce ele almasını nikâhın ibadet yönüyle açıkladığını ifade etmiştik. Haddâdî'ye göre her iki tasnif biçimi de amaca ulaşmada isabetli olmuştur.⁶⁹

Şâfiî fakihlerden Büceyremî, Ebû Şucâ'ın Şâfiî mezhebinde meşhur metni olan *Gâyetü'l-İhtisar* adlı eserindeki tasnifin mantığını izah ederken ilk çeyrekte nikâh, ikinci çeyrekte muâmelât, üçüncü çeyrekte nikâh ve son çeyrekte ise cinâyât ve muhâsamât konuları işlediğini ifade eder. Büceyremî, nikâhın muâmelâttan sonra ele alınmasını "*çünkü evliliğin şehveti karnın şehvetinden sonradır*" ifadesini kullanarak izah etmektedir.⁷⁰

Son dönem Hanbelî fakihlerinden İbn Useymin, Hanbelî mezhebinin sistematiğine göre nikâh konusunun alışveriş konularından sonra ele alınmasını bireysel tercihlerle izah etmektedir. Ona göre asıl olan nikâhtan önce karnın doymasıdır. Çünkü insanlar doğdukları andan itibaren yeme ve içmeye muhtaçtırlar. Bu ihtiyacı en fazla sağlayan yol ise alışveriştir. Bundan dolayı muâmelât bölümü, alışveriş ve onunla ilgili konularla başlamıştır. İnsanın evlenme isteği, doyduktan sonra meydana geldiği için nikâh konusu alışveriş konularından sonra gelmiştir.⁷¹

3.3. Sistemsel Sebepler

Nikâh konusunun farklı yerlerde yer almasının önemli sebeplerden biri müellifin zihnindeki sistemdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hanefîlerden Kudûrî, Hanefîlerin genel anlayışına aykırı olarak nikâh

⁶⁸ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1: 183.

⁶⁹ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1: 183.

⁷⁰ Büceyremî, *Tuhfetü'l-habîb ala şerhi'l-Hatîb*, 3: 3.

⁷¹ İbn Useymin, *eş-Şerhu'l-mumtî*, 8: 91-92.

konusunu diğer muâmelât konularından sonra ele almaktadır. Şelebî, Kudûrî'nin bu tasarrufunu şöyle açıklamaktadır. *“Teklifi hükümler, mahz ibadetler, mahz muâmelât ve bu ikisini cem edenler olmak üzere üç çeşittir. Mahz ibadetler dini marifet, namaz ve sadaka ve ona benzeyen gibi fitratın maksadıdır. Mahz muâmelât ise alışveriş, icare ve damanat gibi şeylerdir. İbadet ve muâmelâtı cemedan hükümler ise nikâh ve ona tabi olan hükümlerdir. Kûdûrî, aklın faziletinden dolayı basiti mürekkebe olana takdim etmiştir.”*⁷²

Şelebî'nin ifadelerinden anladığımız kadarıyla Kudûrî, her ne kadar nikâhın ibadet yönünün olduğunu düşünse de kendine mahsus yönteminden dolayı nikâh konularını muâmelât bahislerinden sonra ele almıştır. Aynı şekilde İbn Abidîn, Haskefî'nin nikâh konularını ibadetlerden sonra ele almasının sebebinin basitten mürekkebe doğru olmasına bağlar. Çünkü nikâh bir yönüyle ibadet bir yönüyle muâmelâttir.⁷³ *Mecma'ü'l-ehur* müellifi Şeyhîzâde, *Mülteka'l-ebhur* müellifinin ibadetlerden hemen sonra nikâh konusuna yer vermesini şöyle açıklar: *“Nikâhı ibadetlerden sonra getirdi. Çünkü ibadetler basit, nikâh ise mürekkebdir. Çünkü nikâh bir yönden muâmelât bir yönden de ibadettir.”*⁷⁴

3. 4. İlk Eserlerin Etkisi

İslâm hukuku eserlerinde takip edilen sistem açısından telif edilen ilk eserlerin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mezhepte telif edilen ilk eserler, birer öncü rol oynamışlar ve bu hususta tesis edilen yöntemin birer kurucusu halini almışlardır. Sonraki eserler ise kendinden önce kurulan yöntemi takip etmiş ve ilk müelliflerin peşinden gitmişlerdir. Mâlikî fakihlerden Adevî, bu hususu çok güzel bir şekilde şöyle dile getirmektedir: *“Musannıf (İbn Ebi Zeyd), ehli mezhebin âdetine uyararak cihad konusunu udhiye' ve onunla ilgili konulardan sonra getirdi. Onlar (mezhep âlimleri) mücahidin kastına binaen cihadı ibadet konularına ilhak ettiler.”*⁷⁵

Bu hususta İmam Mâlik'in -her ne kadar bir hadis eseri olarak bilirse de esas itibarıyla bir fıkıh kitabı olan- *Muvatta'*ının içeriği Mâlikî mezhebindeki genel sistem açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda

⁷² Şelebî, *Hâşiyetu Şelebî*, (*Tebyînu'l-hakâik* ile beraber) (b.y.: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313), 2: 94.

⁷³ İbn Abidîn, *Reddu'l-muhtâr ala Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 3: 3.

⁷⁴ Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-ehur fî Şerhi Mültekal-ebhur*, (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabî, Ts.), 1: 315.

⁷⁵ Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Sa'idî el-'Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevi ala Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 2: 3.

Muvatta''da takip edilen yöntemin kendinden sonra gelen fakihler tarafından muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mâlikî fakihler önlerinde hazır bir sistem içerisinde eserleri telif etmişlerdir. Buna karşın az da olsa bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir.

Sonuç

Nikâh konusu örneğinde İslam hukuku sistematiğini incelediğimiz bu çalışmada konuların belli bir düzen içinde işlendiği anlaşılmıştır. Bu düzeni dikey ve yatay açılardan görmek mümkündür. Konuların yatay olarak tasnifi, bizim açımızdan önem arz ettiği için daha çok bu yönde bir tahlil gerçekleştirdik.

İslâm hukuku eserlerindeki yatay tasnif sisteminde taharet, namaz, oruç, zekât ve hac konularını ihtiva eden ibadetler başta yer almaktadır. Temel ibadetlerden sonra gelen nikâh, muâmelât ve ukûbât konuları birbirinden farklı düzenlerde yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle çalışmamızda örneklem olarak seçtiğimiz nikâh konusu, farklı şekillerde yer almıştır. Bu hususta temel olarak dört farklı tertibin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu muhtelif tertipler bazen bir mezhebe müntesip bütün fakihler tarafından tercih edilirken, bazen de bir fakih farklı bir sistem benimseyebilmektedir. Başka bir ifade ile bu tertipler mezhepsel olabileceği gibi bireysel düzeyde de olabilmektedir.

Söz konusu tasnif farklılığının birden fazla etkeninin olduğunu söylemek mümkündür. Gördüğümüz kadarıyla bu hususta en önemli sebep, nikâhın ibadet yönünün olup olmamasıyla ilgilidir. Genel itibarıyla nikâhın ibadet yönünü ön plana çıkaranlar bu konuyu temel ibadet mevzularından önce ele almışlardır. Buna karşın muâmelât yönünü öne çıkararak onu alışveriş bahislerinden sonraya bırakmışlardır. Temel sebep, konunun ibâdî yönüyle alakalı olmakla beraber bireysel ve sosyal ihtiyaçlar, sistemsel sebepler ve mezhepte telif edilen ilk eserlerin de söz konusu tertip üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

İslâm hukukunun özgünlüğünün bir delili olduğu düşünülen sistematiği üzerinde örnek olarak seçtiğimiz nikâh konusunda farklı tertiplerin olması, bu orijinalliğe bir zeval getirmemektedir. Bilakis bu durum, İslâm hukukun tamamen orjinal olduğunun en temel göstergelerinden biri sayılmalıdır. Bu durumda farklı tertiplerin olması bu konuda fakihlerin muhtelif hususiyetleri öncelediğine işaret etmektedir. Tertib hususundaki bu ihtilaf, İslam hukukçularının başka hukuk sistemlerinden etkilenmediklerini göstermesinin yanında birbirlerinden bile çok az etkilendiklerinin bir emaresidir. Zira başka hukuk sistemlerinden bir

etkilenme olsaydı mezhep farkı bulunmaksızın bu alanda ilk telif edilen eser ile son yazılan eser arasında herhangi bir farklılık bulunmaması gerekirdi.

Kaynakça

- 'Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerremillah es-Sa'îdî. *Hâşiyetü'l-'Adevî ala Kifâyeti't-tâlibî'r-rabbânî*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î. Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1414/1994.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aybakan, Bilal. "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2006/2): 5-32.
- A'zami, Muhammed Mustafa. *İslâm Fıkıhı ve Sünnet*. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Bakkal, Ali. *İslâm Fıkıh Mezhepleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. "Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye" *Kamusu*. İstanbul: Enes Karmaşık Yayınları, ts.
- Bulut, Abdurrahman. "Muhtasarü't-Tahâvî'nin Hanefî Mezhebi Tarihindeki Yerine Müellifin Tercihlerinin Etkisi". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 2/1 (Haziran 2018), 39-55.
- Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *Tuhfetü'l-habîb ala şerhu'l-Hatîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri I*. 4. Baskı. Konya: Ensar Yayıncılık, 2005.
- Demir, Yıldız – Peşe, Ahmet M. "İslâm Hukuk Sistematiği ve Literatürü". *İslâm Hukuku El Kitabı*. 3. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâleddîn Muhammed b. Musa b. İsa. *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*. thk. Lecnetun İlmîyye. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004.
- Ebû Şücâ', Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed Ebû Şücâ' el-İsfahânî. *Metnu Ebî Şücâ' (el-Gâye ve't-Takrîb)*. b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Ebu Zehra, Muhammed. *el-Ahvâlu's-şahsiyye*. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1368/1948.
- Ençakar, Orhan. "Hanefî Fıkıh Literatüründe Gelenek Oluşturan Kayıp Bir Metin: Muhtasarü'l-Kerhî". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2017): 7-32.
- Hacak, Hasan. "İslam Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri". *İslam Hukukuna Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Haddâdî, Râdiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kudûrî*. b.y.: Matbaatu'l-Hayriyye, 1322.
- Halil b. İshak, Ebü'l-Mevvedde Ziyaeddin Halil b. İshak b. Musa Cündî. *Muhtasar-ı Halîl*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî. *Mevâhibu'l-celîl*. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- Hırakî, Ebü'l-Kasım Ömer b. Hüseyin b. Abdullah. *Metnu'l-Hırakî (el-Muhtasar fi'l-fıkıh)*. b.y.: Dâru's-Sahâbe, 1413/1993.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ala Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-Kayrevânî. *Metnü'r-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Cellâb, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. el-Hüseyin. *et-Tefrî*. thk. Seyyid Kesrevî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Fethü'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'îl el-Makdisî. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İbn Useymin, Muhammed b. Salih. *eş-Şerhu'l-mumti' ala Zâdi'l-müstanka'*. b.y.: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1422-1428.
- Kalyûbî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed b. Selame. *Hâşiye ala Şerhi'l-Minhâci't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- Karaman, Hayrettin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kâtib Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfuz-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- el-Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed İbnu'l-Hasan ebu'l-Hattâb. *el-Hidâye*. thk. Abdullatif Hamîm- Mahir Yâsîn el-Fahl. b.y.: Müessesetü Garâse, 1425/2004.
- Koca, Ferhat. *İslam İbadet Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 248-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. 2. Baskı. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2012.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasar*. thk. Kâmil Muhammed Muhammed 'Uveyze. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2014.
- Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*. b.y.: Dâru Kütübi'l-Arabî, ts.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ b. İsmail, *Muhtasarü'l-Müzenî fi fûrû'i's-Şâfiyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990/1410.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn fi'l-fıkh*. 'İvaz Kâsım Ahmed 'İvaz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî. *Müdevvene*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

- Sava Paşa. *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*. çev. Baha Arıkan. İstanbul: Kitabevi, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Farkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemseddin el-Hatîb Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Muhtasarü't-Tahâvî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1370.
- Vizâretü'l-Evkâf Ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. "Nikâh". *el-Mevsâ'atü'l-fikhiyye*. 41: 205-325. Kuveyt: Tab'u'l-Vizâre, 1423/2002.
- Yaman, Ahmet – Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. 3. Baskı. İstanbul: İFAV, 2012.
- Yıldız, Kemal. "Fıkıh İlmi/İslam Hukuk Tarihi, Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7(2006): 365-395.
- Zamûr, Edîb Fâyiz. "Taksîmu mevdûati'l-fikhi ve tertîbuha fî kütübi'l-mezâhibi'l-erbaati". *Mecelletu'l-ulûmi's-şeriyye ve'l-lügati'l-Arabiyye*. 5(1439/2018).
- Zeyla'î, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. b.y.: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe ve dğr. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.